

SA 20201114

Ny teori om kvifor Stavanger heiter Stavanger

Der det gule huset i dag ligg, på hjørnet av Kongsteinsgata og Erichstrups gate på Storhaug i Stavanger, låg Kongsteinen fram til 1890-åra. Steinen var nesten like høg som huset, og arkeologiprofessor Frode Iversen meiner dette var «staven» i Stavanger.

Kongsteinen sett frå Valbergetårnet i HT år 1867.

UTSITT, ULJENT FOTOGRAF, STAVANGER BYRÅD

Teikning av Kongsteinen frå 1736.

ULRIC F. AAGAARD, DACHMANNS BIBLIOTEK

På Stavangers eldste bykart, frå 1736, er Kongsteinen teikna inn med rødt.

ULRIC F. AAGAARD, DET KONGELIGE BIBLIOTEK, NIBBENHAVN

På dette bildet frå slutten av 1860-åra, teke frå orientert der Hotel Atlantic i dag ligg, ser ein Kongsteinen på Risberget på den andre sida av Breivatnet. Det forstørre utsnittet er kunstig farga av Hjetil Loftsgarden.

ULJENT FOTOGRAF, STAVANGER BYRÅD

Restane av Kongsteinen blei brukte som stabebestimar langs haradssvein ved Hillevigvatnet.

JACOBSEN, CARL JOHAN 1843-1910 I FOTOGRAF JACOBSENS SAMLING

» Min teori utfordrar dei to teoriene som har dominert om kvifor Stavanger heiter Stavanger.

Arkeologiprofessor Frode Iversen

STAVANGER: Arkeologiprofessor Frode Iversen meiner han har funne forklaringa på kvifor Stavanger heiter Stavanger. Den handlar både om ein konge, ein kampestein og det som ein gong var byens nest største attraksjon.

Jan Zahl

- Det var skikkeleg Eureka-stemming då dette gjekk opp for meg. Eg ringde rett til kollegaen min og sa at eg hadde funne ut kvifor Stavanger heiter Stavanger. «Hæ!?! Det har du vel ikkje?» sa han. Men eg insisterte. Og nå er også han overtydd.

Frode Iversen, professor i arkeologi ved Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo, er på gamle trakter heime i Stavanger. Bak han, på hjørnet av Kongssteinsgata og Erichstrups gate på Storhaug, står eit gult murhus.

Men fram til 1890-åra låg det ein gigantisk kampestein der dette huset nå ligg. Ein stein som var nesten like stor som huset, og som var godt synleg frå Vågen då markene rundt var ubebygde og trelause, eit ope åker- og beitelandskap. Pollenanalysar frå Breivatnet tyder på at her har vore eit slikt jordbrukslandskap allereie frå 300-talet.

- Steinen var både eit grensemerke mellom gardane i området - ein stav - og ein god peilestein frå fjorden, seier Iversen.

Ny teori

Denne helga lanserer Iversen sin nye teori om korleis Stavanger fekk sitt namn, gjennom ein fagfelleverdert, vitskapleg artikkel i Norges eldste og mest anerkjente arkeologitidsskrift, Viking. Det betyr at Iversens teori ikkje berre er ein vill tanke, men ein godt kjeldebasert hypotese basert på eit grundig forskingsarbeid.

- Min teori utfordrar dei to teoriane som har dominert om kvifor Stavanger heiter Stavanger. Sjølv dei som ikkje måtte tru på han, vil måtta forholde seg til denne teorien framover, seier Iversen, som også har fått laga ein eigen 3D-modell som viser korleis kampesteinen har vore synleg i landskapet då Stavanger-namnet oppstod.

Eldgammalt namn

Stavanger-namnet er langt eldre enn byen, og stammar truleg frå eldre jernalder (1-575 e.Kr.). Ifølgje professoren er ikkje sjølv namnet «Stavanger» ei språkleg gåte. Det er sett saman av to gamle, norrøne ord: «anгр» betyr trong vik eller fjord, mens «stafr» tyder stav, stolpe, pilar eller merkestav, til dømes ein ståande stein eller stukk.

Men kva fjord og kva stav er det snakk om? Iversen er samd med historikar og filolog Knut Helles hypotese om at Vågen er fjorden. Men han er ikkje samd med Helle i at Valberget er staven. Han er heller ikkje einig i den endå eldre teorien om at «stav»-namnet kom fordi Vågen var så rett, som eit stav.

- Ein stav kan ikkje liggja. Ein stav står, seier Iversen.

I staden meiner han at staven det er snakk om i Stavanger, var ein svær kampestein som raga 5,65 meter over bakketoppen, som var 7,5 meter lang og over seks meter brei. Steinen låg på toppen av det vel 27 meter høge Risberget ovanfor Breiavatnet - slik at toppen av Kongssteinen raga godt 33 meter over havnivået. Tenkjer du deg at du står på toppen av Hotell Atlantic og ser over på den andre sida av Breiavatnet, ser du bort på Risberget.

Kongeleg besøk

Steinen fekk det fornemme namnet sitt etter eit besøk av kong Fredrik IV til byen i 1704, under Den store nordiske krigen. Den store steinen var eit markant landemerke, lenge Stavangers fremste attraksjon, saman med Domkyrkja. Dermed blei kongen teken med for å sjå den store granittblokka. Etter dette blei kampesteinen kalla Kongssteinen, som i sin tur skulle gi namn til Kongssteinsgata - der det gule huset ligg i dag.

Men den enorme granittblokka hadde vore der lenge før kong Fredrik kom på besøk. Steinen blei liggjande att på bakketoppen etter at isen trekte seg tilbake for 12.000 år sidan, og tente tidleg som grensestein mellom gardane i området.

- Allereie i 1686 markerte steinen grensa mellom gardane Hetland og Eiganes øde. Då bygrensa blei utvida i 1848, markerte Kongssteinen grensa mot Hetland, seier Iversen. Då Knut Helle publiserte sitt store verk om Stavanger i 1975, peika han på at «stafr» i mellomalderkjelder blei brukt om «ståande formasjoner konkret av tre eller stein» og i overført tyding om «bokstaver eller striper i seil». «Stafr» blei brukt om grensemerker for en gards samla territorium, særleg i Rogaland og Agder. Men Helle fann ingen grensestav i Stavanger, nemner aldri Kongssteinen, og landa i staden på Valberget, det steile berget som kunne tena som stav i overført tyding.

- Min hypotese er at den spesielle utsikta frå Vågen gav namnet til fjorden - bokstaveleg «stav-fjorden», med meininga: «fjorden ved staven» eller «fjorden der ein ser staven», seier Iversen.

Tilfeldig oppdaging

Men korleis oppdaga han kampesteinen som var sprengt i fillebitar for over 120 år sidan?

- Dette blei eit pussig sideprosjekt. Eigentleg jobba eg med gammal kyrkjeorganisering i Norge. Då turen kom til bispesetet i Stavanger, studerte eg grenser både for gardar og for byen. Eg kom over Kongssteinen heilt tilfeldig.

- Korleis skjedde det?

- Steinen var merkja av i det gamle bykartet frå 1726. Eg sjekka lokallitteraturen, gamle grenser, prøvde å finna ut kor steinen ville vera synleg frå. Til slutt gjekk det opp for meg at dette var ein oversett, mogleg forklaringsmodell for Stavanger-namnet.

- Du seier sjølv at dette er ein dristig, ny teori. Kor sannsynleg er han?

- Me har handfaste bevis for korleis ein har brukt ordet «stav». Me veit at dette var ein grensestein. Me veit at han var godt synleg frå Vågen. Teorien er dristig fordi ingen har foreslått dette som forklaring før, og fordi det er lang tradisjon for å peika på Valberget eller sjølve fjorden for å forklara «staven».

Samtidig er Iversen spent på korleis teorien hans blir motteken. Måndag skal han møte to filologar som er ekspertar på stadnamn til diskusjon på Arkeologisk museum.

- Korleis det går, veit eg ikkje, seier Iversen.

Men korleis gjekk det egentleg med den store Kongssteinen? Granittblokka blei hakka mindre og mindre over fleire år, og den siste, definitive sprenginga kom i byutviklingas namn i 1890-åra.

Den store steinen blei dermed til hundrevis av mindre steinar. Mange av dei blei brukte til stabbesteinar langs Paradisveien ved Hillevågsvatnet. Der stod dei i 70-80 år, før alle var borte i 1973.

Men. Iversen meiner det framleis finst restar av Kongssteinen i Stavanger. For langs Paradisvingen står framleis 40 stabbesteinar langs vegen. Dei blei sett opp på same tid som steinane langs Hillevågsvatnet, ser heilt like ut, og Iversen trur dette er restane av kampesteinen han meiner gav Stavanger sitt namn.